

16.YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE “ŞİİR, SÖZ ve ŞAİR”LE İLGİLİ ANLAM ALANLARI (KELİMELER ve TERKİPLER) *

Yavuz BAYRAM **

ÖZET

Bu yazıda, öncelikle, 16.yüzyıl divan şairlerine ait on bir Türkçe divanda geçen ve şiirle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi bulunan kelimeler tespit edilmiştir. Böylece “şiir, söz ve şair”le ilgili, altmış civarında kelimedenden oluşan, üç temel poetik anlam alanı elde edilmiştir. Bu anlam alanları, divan şairlerinin şiir dünyalarıyla ilgili çalışmalar için oldukça önemli işlevlere sahiptirler. Çünkü sözü geçen anlam alanlarında yer alan kelimeler, divan şairlerinin şiirle ilgili görüşlerinin özeti niteliğindedirler.

Yazıda daha sonra, bu poetik kelimeler üzerine kurulmuş olan terkipler ele alınmıştır. Teşbih, tenasüp, teşhis, telmih ve istiâreyle yakından ilgili olan bu terkipler, divan şairlerinin şiirle ilgili benzetmeler dünyasını ortaya koymakta ve onların poetikalarını yansıtmaktadırlar.

ANAHTAR KELİMELER

16.yüzyıl, şiir, poetika, terkip, anlam alanı.

SEMANTIC FIELDS (WORDS AND TERKİPS) RELATED TO POEM, SPEECH AND POET IN DİVAN POETRY OF THE SIXTEENTH CENTURY

ABSTRACT

In this article, words directly or indirectly related to poem and mentioned in the eleven Turkish divans belonging to 16th century classical poets have been established. In this way, established nearly sixty words, three basic poetic semantic fields related to “poem, speech and poet” have been obtained. These semantic fields have been an extremely important function for studies related to poem world of the classical Turkish poets. Because, the words mentioned in the semantic fields are the summary of the 16th century classical Turkish poets’ thoughts.

Shortly afterwards, compound words established by these poetic words have been evaluated. These compound words related to comparison, symmetry, identification and metaphors reflect the comparison worlds on poem of classical poets and their poetic thoughts.

KEY WORDS

16th century, poem, poetical, compound words, significant field.

* Bu yazı, tamamı 16.yüzyıl divan şairlerine ait on bir Türkçe divanın baştan sona incelenmesiyle hazırlanmıştır. Bu divanların ait oldukları şairler şunlardır: Fuzûlî, Bâkî, Nev’î, Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ, Muhibbî, Vassî, Usûlî, Helâkî, Hayretî, Amrî.

** Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Araştırma Görevlisi.

Yazının başında öncelikle çok kısa da olsa ‘anlam alanı’ kavramı üzerinde durmakta yarar vardır. Prof.Dr.Zeynep KORKMAZ bu kavramı şöyle açıklamaktadır: “Anlam alanı : (Alm. *Semantisches Feld*; Fr. *Champ sémantique*; İng. *Semantic field*) Zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alan: *ülkü, hedef, gaye, maksat, ideal; kırılmak, incinmek, gücenmek, darılmak, küsmek, kesmek, koparmak, biçmek, üzme, yolmak* gibi kelimeler aynı anlam alanına giren kelimelerdir.”¹ Bu tanıma dayanarak, “anlam alanı” kavramını “tenasüp” sanatıyla bağdaştırmak mümkündür. 16.yüzyıl şairlerine ait on bir Türkçe divanda “şair, söz ve şair”le ilgili olarak tespit ettiğimiz kelimelerden oluşan anlam alanları bir tablo hâlinde özetlenebilir:

Tablo 1: Anlam Alanı (Şiir, Söz, Şair)	
Anlam alanı 1 : “Şiir”	şiir, nazm, gazel, beyt, mısra‘, satr, sûtûr, dîvân, defter, fesâhat, belâgat, medh, na‘t, matla‘, nazîre, nâme, san‘at, ma‘nâ...
Anlam alanı 2 : “Söz”	kelâm, söz, suhan, zebân, lisân, güftâr, lafz, nutk, nükte, güft ü gü, ta‘bîr, terâne...
Anlam alanı 3 : “Şair”	şâ‘ir, nâzım, kalem, hâme, kilik, debîr, bülbül, tûfî, suhan-gû, mîr, emîr, Husrev, nâtık, ehl-i sanâyi‘, pehlevân, gazel-hân...

16.yüzyıl şairlerine ait Türkçe divanlarda şiir, söz ve şairle ilgili tamlamaları iki temel gruba ayırmak mümkündür: İsim tamlamaları (terkîb-i izâfîler) ve sıfat tamlamaları (terkîb-i tavsîfîler). “Fenn-i şî‘r” ve “bahr-ı şî‘r” isim tamlamalarına, “şî‘r-i ter” ve “şî‘r-i dil-keş” ise sıfat tamlamalarına örnek gösterilebilir. Bu tür tamlamalar, bir yandan divan şairlerinin şiir, söz ve şair kavramlarını ilişkilendirdikleri kelime ve kavramlara; bir yandan da şairlerin şiir, söz ve şair kavramları hakkındaki nitelendirmelerine işaret etmektedirler. Bu iki işlevin ilki, ağırlıklı olarak isim tamlamalarıyla; ikincisi ise sıfat tamlamalarıyla yerine getirilmiştir. Örneğin yukarıdaki örneklerde isim tamlamaları şiirle “fen” ve “bahr” arasında kurulan ilgiyi ortaya koymakta; sıfat tamlamaları ise şiirin “ter” ve “dil-keş” olma niteliğini ifade etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında şiir, söz ve şairle ilgili tamlamalar, ‘Divan Şiirinde Poetika’ konusunun bir tür özeti niteliğindedir. Çünkü bu tamlamalar, yukarıda ifade edildiği gibi, hem şiir, söz ve şair hakkında 16.yüzyıl divan şairlerinin düşüncelerini özetleyen kelimeleri (sıfatlar) hem de bu üç poetik

¹ Korkmaz, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, AKDTYK TDK Yay., Ankara 1992.

kavramla ilişkilendirdikleri diğer kavram ve unsurları barındırmaktadır.² Aşağıda ayrıntılı biçimde verilen tamlamaların bu açıdan değerlendirilmeleri önem kazanmaktadır. Sözü edilen tamlamalara geçmeden, bu tamlamalarda şiir anlamında veya bu anlama yakın biçimde kullanılan kelimeler, kısa açıklamalarla aşağıda bir liste hâlinde verilmiştir:

16.Yüzyıla Ait Bazı Türkçe Divanlarda Tespit Edilen Poetik Anlamlı Kelimeler³

Şi'r	(a.i.c.:eş'âr) : 1.anlama. (bkz : fehm, idrâk). 2.ed. şiir, edebî değeri olan nazımlı ve kafiyeli söz.
Nazm	(a.i.) : 1.dizme, tertîb etme, sıraya koyma. 2.sıra, tertip. 3.ed. vezinli, kafiyeli söz. 4.halk şâirlerinin mesnevî şeklindeki manzûmelere verdikleri ad
Gazel	(a.s.) : 1.lâtif. 2.i.ed. klâsik şark şiirinin en mühim ve en çok kullanılmış olan nazım şeklidir. 2.mec. irticâî olarak ses ile yapılan taksim'dir, ekseriyâ saz ile karşılıklı olarak saz söz taksîmi şeklinde yapılır.
Beyt	(a.i.c.: büyût) : 1.mesken, hâne, ev, oda, oba. 2.(a.i.c.:ebyât) : ed. Aynı vezinde iki mısra'dan ibaret söz.
Mısrâ'	(a.i.c.:masâri') : 1.kapı kanadı. 2.ed.manzum bir parçayı meydana getiren satırlardan her biri. 3.istridye gibi deniz kabuklularından kabuklarının her biri.
Satr	(a.i.c.:sütûr) : yazı sırası.
Dîvân	(a.i.c.: devâvîn) : 1.büyük meclis. 2. bir şâirin şiirlerini kafiyelerine göre alfabe sırasıyla içine alan mecmua.
Fesâhat	(a.i.) : güzel ve açık konuşma, uzdıllılık, iyi söz söyleme kabiliyeti. [asıl mânâsı Arapçada : köpüksüz hâlis süt demektir].
Belâgat	(a.i.) : 1.iyi, güzel, pürüzsüz söz söyleme, uzdıllılık. 2.ed.sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve adamına göre söylenmesini öğreten ilmin adı. (bkz : beyân).

² Tunç Semra, “Muhibbî Dîvânı'nda Şiir ve Şair İle İlgili Değerlendirmeler”, S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya 200, 7: 265-283.

³ Kaynak : Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1998.

Medh	(a.i.) : övme, birinin iyi şeylerini söyleme. (bkz : senâ, sitâyîş). [zıddı : “kadh, zemm”dir].
Nâme	(f.i.) : 1.mektup. 2.sevgiye ve aşka dâir yazılmış mektup. 3.kitap, mecmûa.
San’at	(a.i.c.: san’ât) : 1.sanat, ustalık; hüner, marifet. 2.bir şeyi güzel yapmak, bir şeyin güzel, beğenilir olması için uygulanan kurallar.
Ma’nâ	(a.i.c.:maânî) : 1.mânâ, *anlam. 2.iç, içyüz. 3.rüyâ, düş. 4.akla yakın sebep.
Kelâm	(a.i.) : 1.söz, lâkırdı. (bkz : kavî, suhen). 2.gr. söz, ibâre, fikra; cümleler veya cümlecikler. 3. söyleyiş, nutuk. 4.dil, lehçe. 5.Allah’tan ve Allah’ın birliğinden bahseden ilim. 6. Kur’ân (bkz : Fûrkân).
Suhan	(f.i.) : söz, lâkırdı. (bkz : kavî, kelâm, lâfz, suhan).
Zebân	(f.i.) : 1.dil, lisân. 2.anat. dil. 3.lûgat; lehçe.
Lisân	(a.i.c.: elsine, elsün, lûsn, lûsün) : 1.dil [ağızdaki]. 2.konuşulan dil.
Güftâr	(f.i.) : söz.
Lâfz	(a.i.c.:elfâz) : söz. [mânâlî olursa “kelime”, mânâsı edatlarda olduğu gibi, başkalarıyla meydana gelirse “harf” kısmına ayrılır].
Nutk	(a.i.) : 1.söz, lâkırdı; konuşma. 2.nutuk, söylev, bir kalabalığa karşı söylenen söz. 3. söyleyiş, söyleme kuvvet ve hassası. 4.ed. eski dervişlerce büyük bilinen kimselerin manzum sözleri.
Nükte	(a.i.c.:nikât, nûket) : 1.herkesin anlayamadığı ince mânâ, fr.esprit. [yazıda, sözde, resimde, harekette]. 2.ince mânâlî, zarif ve şakalı söz.

Beyân, Bedî’, Me’ânî, Fesâhat, Belâgat

Belâgat; terim olarak, her şeyden önce maânî (kelâmın muktezâ-yı hâle uygunluğunu sağlama), beyân (en açık bir şekilde ifâde), bedî’ (kelâmı süsleme) ve “tevâbî”ini içine alan bir ilmin adıdır.⁴

Belâgat a. *Retorik*. Lûgatte, güzel ve tesirli söz söyleme, dile hâkim olma manasına gelir. Istilâhta ise, sözün fasih olmakla birlikte, yerinde ve adamına göre söylenmesidir. Bu şartları hâiz olan sözlere *kelâm-ı belîğ*, bu tür sözleri söyleyene de *mütekellim-i belîğ* denir. Belâgat ilmi üç kısma ayrılır: **1.Meânî (Manalar ilmi) :**

⁴ Bilgegil, Kaya, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.21.

Çeşitli cümle şekillerini ve onların yerinde ve adamına göre kullanılmasını öğreten ilimdir. Konusu isnâd, haber, kasr, inşâ, fasl, vasl, îcâz, ıtnâb ve müsâvât'tır. **2. Beyân :** Hakikat, mecâz, kinâye, teşbih ve istiâre gibi bahisleri konu edinen ve böylece meramı vâzih ve güzel, yani fasîh ve belîğ bir şekilde ifade etmeyi öğreten ilimdir. **Bedî' :** Lafzî ve manevî birtakım sanatlar icra ederek, fasîh ve belîğ bir sözün süslenmesini öğreten ilimdir. Bu sanatlara **sanâyi'-i edebiye** (edebî sanatlar) denir.⁵

Belâgat kısaca, sözün en doğru ve güzel şekilde ifadesidir. Bunun usulünden bahseden ilme “Belâgat ilmi” denir. Bununla birlikte belâgat, kaideleri tespit edilmeden ve bir düzene konmadan önce de insanlarda bir meleke olarak mevcuttu. Belâgat'ın bağımsız bir ilim dalı olması ve kurallarının etraflıca tespiti Kur'an-ı Kerim'i anlama çalışmalarının bir neticesidir. Belâgat bir ilim olarak üç kısma ayrılır: Meânî, beyân, bedî. **Meânî** sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifade edileceğini, **beyân** bir maksadın birbirinden farklı usullerle ne şekilde dile getirileceğini, **bedî'** ise maksadı ifade yeterli olan söze mana ve ahenk açısından güzellik verme yollarını gösterir. **Fesâhat**, lafızların telaffuzunun akıcı olup kulağa hoş gelmesi, manasının da açık olmasıdır. Bunun alâmeti de lafızların dil kurallarına uygun olup o dilin ustası olan edebiyatçılar tarafından kabul görerek yaygın olarak kullanılmasıdır. Fesâhat ile her kelime, kelâm/söz ve müttekellim/konuşan-yazan nitelenir. **Kelimenin fesâhati**, şu üç kusurun kelimedeki bulunmaması ile gerçekleşir: a. Kelimedeki söyleyiş güçlüğü (tenâfür-i hurûf) b. Kelime yapısında kuralsızlık (kıyâsa muhâlefet) c. Kelimedeki anlaşılma güçlüğü (garâbet). Söz diziminin (kelâmın fesâhati), şu üç kusurun söz diziminde bulunmaması ile gerçekleşir: a. Söz diziminde söyleyiş güçlüğü (tenâfür-i kelimât) b. Söz diziminde kuralsızlık (za'f-ı te'lîf) c. Söz diziminde anlaşılma güçlüğü (ta'kid). **Konuşan ve yazanın (müttekellimin) fesâhati**, konuşan veya yazan ifade sahibinin yani müttekellimin maksadını fasîh lafızlarla dile getirmesini sağlayan meleke'dir.⁶

İncelenen divanlarda tespit edilen şiir ya da şiirle yakın anlamlı kelimelerle kurulmuş terkiplerin sayısı ve çeşidi çok fazla olduğu için, basit bir tablo hâlinde özetlenmeleri, konuya daha hâkim bir bakış açısı kazandırması açısından yararlı olacaktır. Aynı zamanda bu yazının bir çeşit plânı niteliğinde de düşünülebilecek olan aşağıdaki tablo bu amaçla hazırlanmıştır:

⁵ Vanlıoğlu, Mehmet-Atalay, Mehmet, **Edebiyat Lügati**, AÜ Fen Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 1994.

⁶ Saraç, M.A. Yekta, **Klâsik Edebiyat Bilgisi**, R Yay., İstanbul 2000, s.27, 29-32.

Tablo 2 : 16.Yüzyıl Divan Şiirinde Şiir, Söz ve Şairle İlgili Anlam Alanları (Kelime ve Terkipler)	
I. Teşbih ve Tenâsübe Dayalı Terkipler	B.İstiâreye Dayalı Terkipler
<p>A. “Şiir” ve Şiir Anlamında Kullanılan Kelimelerle Kurulan Terkipler</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Şiir” kelimesiyle kurulan terkipler 2. “Nazm” kelimesiyle kurulan terkipler 3. “Gazel” kelimesiyle kurulan terkipler 4. “Beyt, mısra‘, satr” kelimeleriyle kurulan terkipler 5. “Dîvân” kelimesiyle kurulan terkipler 6. “Fesâhat” kelimesiyle kurulan terkipler 7. “Belâgat” kelimesiyle kurulan terkipler 8. “Medh” kelimesiyle kurulan terkipler 9. “Nâme” kelimesiyle kurulan terkipler 10. “San‘at” kelimesiyle kurulan terkipler 11. “Ma‘nâ” kelimesiyle kurulan terkipler 	<p>A. “La‘l, dür, güher...” kelimeleriyle kurulan terkipler</p>
<p>B. “Söz” ve Söz Anlamında Kullanılan Kelimelerle Kurulan Terkipler</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Kelâm” kelimesiyle kurulan terkipler 2. “Söz” kelimesiyle kurulan terkipler 3. “Suhan” kelimesiyle kurulan terkipler 4. “Zebân, lisân” kelimesiyle kurulan terkipler 5. “Güftâr” kelimesiyle kurulan terkipler 6. “Lafz” kelimesiyle kurulan terkipler 7. “Nutk, nükte” kelimeleriyle kurulan terkipler 	<p>B. Âb-ı hayât, kevser, zülâl... kelimeleriyle kurulan terkipler</p>
<p>C.“Şâ‘ir” ve Şâ‘ir Anlamında Kullanılan Kelimelerle Kurulan Terkipler</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Şâ‘ir” kelimesiyle kurulan terkipler 2. “Nâzım” kelimesiyle kurulan terkipler 3. “Kalem, hâme, kilk” kelimeleriyle kurulan terkipler 4. “Bülbül” kelimesiyle kurulan terkipler 5. “Tûtî” kelimesiyle kurulan terkipler 6. “Suhan” kelimesiyle kurulan terkipler 7. Diğer kelimelerle kurulan terkipler 	<p>C. Üslûp ve hayâllerle ilgili kelime ve terkipler</p>

1. “Şiir” ve Şiir Anlamında Kullanılan Kelimelerle Kurulan Terkipler

1.1.“Şi‘r” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : şi‘r-i rengîn, eş‘âr-ı melâhat-şi‘âr, efsûn-ı şi‘r, bahr-ı eş‘âr, tarîka-i eş‘âr, fen-i şi‘r, bahr-ı şi‘r, câme-i eş‘âr, levh-i eş‘âr, hat-ı şi‘r, şi‘r-i pür-hâl, kemâl-i şi‘r, fûnûn-ı şi‘r, rütbe-i şi‘r, şi‘r şehdi, mezâk-ı şi‘r, bahs-ı şi‘r, mazmûn-ı eş‘âr, istimâ‘-ı şi‘r, sevdâ-yı şi‘r, pâye-i şi‘r, fazîlet-i şi‘r, da‘vî-i şi‘r, esâlib-i fûnûn-ı şi‘r, dekâyık-ı eş‘âr, eş‘âr-ı

medh ü zem, şi‘r-i âbdâr, şi‘r-i dil-efrûz, san‘at-ı şi‘r, safha-i eş‘âr, ser-levha-i eş‘âr, şi‘r-i selâset-şi‘âr, erbâb-ı şi‘r, ebyât-ı şi‘r, tarz-ı şi‘r, şi‘r-i ‘âşıkâne, esnaf-ı şi‘r, eş‘âr-ı âbdâr, eş‘âr-ı rengîn, eş‘âr-ı âteş-bâr, şi‘r-i ter ü garrâ, sûtûr-ı şi‘r, şi‘r-i hasen, şi‘r-i hayâl-engîz, şi‘r-i nâzenîn, tarz-ı eş‘âr, mısra‘-ı şi‘r, eş‘âr-ı dil-güşâd, şi‘r-i pür-selâset, mazmûn-ı şi‘r, mevsim-i eş‘âr, ‘arûs-ı şi‘r, şi‘r-i Hassân, şi‘r tumarı, sefâyîn-i eş‘âr, bast-ı şi‘r, rükûm-ı satr-ı eş‘âr, lokma-i şi‘r, defter-i eş‘âr, metâ‘-ı şi‘r, şi‘r-i cân-bahş, bahr-ı eş‘âr-ı latîf, tasnîf-i şi‘r, eş‘âr-ı tâze, matla‘-ı hûrşîd-i eş‘âr, hâne-i şi‘r-i latîf, şi‘r-i hâlet-engîz, şi‘r-i cihân-sûz, şi‘r defteri, şi‘r-i dil-sûz, Şi‘r-i pür-sûz, şi‘r-i fasîh, şi‘r-i şîrîn, şi‘r-i selef, pür-sûz-ı şi‘r, şi‘r-ârâ, şi‘r-i dil-pesend, efsûn-ı şi‘r, sır-ı eş‘âr, şi‘r-i husrev, fikr-i bikri-ı şi‘r, şi‘r-i Selmân, şi‘r-i sûz-nâk, şi‘r-i sâde, dîvân-ı şi‘r, defter-i eş‘âr, şi‘r-i bülend, şi‘r-i ter, şi‘r-i latîf.

1.2.“Nazm” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : nazm-ı hasen, kelâm-ı nazm, nazm-ı güher-bâr, tûtî-i nazm, hüsn-i nazm, üslûb-ı nazm, usûl-i nazm, gevher-i nazm, buhûr-ı nazm, sâhib-kırân-ı nazm, nazm eşcârı, ehl-i nazm, nazm-ı rengîn, dürer-i nazm, besmele-i nazm, nazm-ı cân-perver, istidât-ı nazm, tab‘-ı nazm, nazm-ı enbiyâ, mahabbet-i nazm, şâhed-i nazm, âvâze-i nazm, lâf-ı nazm, fûnûn-ı nazm, binâ-yı nazm, gevher-i manzûm, nazm silsilesi, tarîk-i nazm, nazm-ı nâzik, kabûl-i nazm, nazm-ı garrâ, erbâb-ı nazm, nazm-ı dil-âvîz, şemşîr-i nazm, ‘arûs-ı nazm, nazm-ı Türkî kâfiye, bîşe-i nazm, halâvet-i nazm, gûy-ı nazm, mülk-i nazm, kemâl-i nazm, nazm-ı bülend, nazm-ı metîn, bahr-ı nazm, dür-i nazm, nazm-ı cân-bahş, meydân-ı nazm, nazm-ı gevher-bâr, ‘arsa-yı nazm, nazm-ı şerîf, sûtûr-ı nazm, ‘âlem-i nazm, silk-i nazm, nazm-ı âbdâr, sâhir-i nazm, nazm-ı rûh-bahş, nazm-ı Selmân, nazm-ı Pervîn, nazm-ı güher-pâş, Erjeng-i nigâristân-ı nazm, cevâhir-i nazm, nesîm-i nazm-ı gevher-bâr, meclis-i nazm, nazm-ı pâk, âteş-i nazm, evrâk-ı nazm, şemşîr-i nazm, şarâb-ı nazm, nazm-ı revân, lûlû-yı nazm, beyt-i nazm, Yûsûf-ı nazm, Firdevsî-i nazm, âb-ı hayât-ı nazm, te’sîr-i nazm,-ı h^vâce-i Kemâl, keyfiyyet-i nazm-ı suhan, sefâyîn-i nazm, nazm-ı bekâ, nazm-ı yâdigâr, nazm-ı le‘âli-yi sihr ü beyân, nükte-dân-ı nazm, nazm pehlevânı, nazm-ı lûlû, nazm-ı belîğ, nazm-ı latîf, nazm-ı rûh-efzâ, nazm-ı silk-i gevher, kulzûm-i nazm, nazm iklimi, rişte-i nazm, hurûfü’n-nazm, sûtûr-ı nazm-ı cân-bahş, pâdişâh-ı nazm, dîvân-ı nazm, nazm-ı Kandî, nazm-ârâ, cevher-i nazm, nahl-i nazm, şîrîn nazm, dakîk-i nazm, nazm-ı dürer-nisâr, san‘at-ı nazm, nazm-ı dil-keş, gülşen-i nazm, sipâh-ı nazm, mu‘ciz-nazm, nazm-ı eşhâs, micmere-i nazm, serîr-i nazm, tesbîh-i nazm, bezm-i nazm, kişver-i nazm.

1.3.“Gazel” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : ter gazel, gazel-i âbdâr, gazel-hân, rengîn gazel, hoş gazel, gazâl-ı gazel, hoş-âyende gazel, tarz-ı gazel, gazel-i mevzûn, zîbâ gazel, gazel ruk‘aları, âyât-ı gazel, gazel tarzı, gûne gazel, bahr-ı gazel, gazel-i dil-sitân, ra‘nâ gazel, gazel bahrı, şîrîn gazel, tâze gül gibi rengîn gazel, şûh-ı gazel-hân.

1.4. “Beyt, Mısra‘, Satr” Kelimeleriyle Kurulmuş Terkipler : ebyât-ı hayâl-engîz, ebyât-ı dil-firîb, kesret-i ebyât, ebyât-ı gülistân, ebyât-ı Gülistân, beyt-i ma‘mûr, katâr-ı sûtûr, ebyât-ı hâlet-engîz ü ‘ibret-âmîz, sûtûr-ı kemâl, satr-ı hümayûn, beyt-i evvel, beyt-i rûh-efzâ, mısra‘-ı ‘ulâ, mısra‘-ı sâni, sûtûr-ı nazm-ı rûh-efzâ, ebyât-ı ma‘mûr, beyt-i mu‘allâ, beyt-i dil-güşâ, beyt-i ahzen, beyt-i sâni, sûtûr emvâcı, sûtûr-ı nazm, beyt-i nazm, sûtûr-ı nazm-ı cân-bahş, ebyât-ı mevzûn, rûkûm-ı satr-ı eş‘âr, leşker-i satr, mısra‘-ı şî‘r, sûtûr-ı şî‘r, mısra‘-ı mevzûn, şâh-ı mısra‘.

1.5. “Dîvân” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : sâhib-dîvân, evrâk-ı dîvân, dîvân-ı gül, defter-i dîvân, köhne dîvân, tâze dîvân, ter tâze dîvân, dîvân-ı nazm, dîvân-ı şî‘r, dîvân-ı me‘ânî, erbâb-ı dîvân.

1.6. “Fesâhat” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : deryâ-yı fesâhat, gûy-ı fesâhat, lisân-ı fesâhat, şükûh-ı fesâhat, fen-i fesâhat, fasîhü’l-makâl, şî‘r-i fasîh, kelimât-ı fesâhat-simât.

1.7.“Belâgat” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : belîgü’l-kirâm, cevâhir-i belâgat, evc-i belâgat, çeşme-i belâgat, bülbül-i bâğ-ı belâgat, belâgat bâğı, ser-rişte-i belâgat-güftâr, nahl-i meyve-dâr-ı belâgat, zebân-ı belâgat, kemâl-i belâgat, erkân-ı bülegâ, gürûh-ı bülegâ, ‘ilm-i belâgat, fen-i belâgat, belâgat kuşu.

1.8.“Medh” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : gülşen-i medh, şîve-i edhem, libâs-ı medh, sevâd-ı nâme-yi medh, medâyh-i kadr, medh güherleri, şekker-i medh, bâğ-ı medh, debistân-ı senâ.

1.9.“Nâme” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : nâme-i hüsn, hasret nâmesi, firkat nâmesi, nâme-i elem.

1.10.“San‘at” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : âlâyiş-i san‘at, ehl-i sanâyi‘, san‘at-ı ebyât-ı mevzûn, san‘at pehlevânı, san‘at-ı nazm, san‘at-ı şî‘r.

1.11.“Ma‘nâ” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : ma‘nâ cemâli, ma‘nî-i hâs, merd-i ma‘nâ, me‘ânî cevâhiri, me‘ânî-i bedî‘, şâhed-i ma‘nî, ma‘nî-i pâkize, me‘ânî-i garîbe, bâğ-ı me‘ânî, me‘ânî mülkü, me‘ânî cevheri, mülk-i ma‘nî, ma‘nâ gülü, ma‘nî-i gayr, me‘ânî hüsnü, ma‘nî-i rengîn, bahr-ı me‘ânî, ma‘nî-i cevher-feşân, gevher-i ma‘nâ, bîkr-i me‘ânî, dîvân-ı me‘ânî, me‘ânî leşkeri, zülâl-i me‘ânî-i rengîn, ‘âlem-i ma‘nâ, me‘ânî kasrı, me‘ânî evci, nikâb-ı şâhed-i ma‘nâ, me‘ânî dürleri, me‘ânî gevheri, me‘ânî bahrı, meyve-i me‘ânî, me‘ânî tûpu, mahrem-i esrâr-ı ma‘nâ.

2.“Söz” ve Söz Anlamında Kullanılan Kelimelerle Kurulan Terkipler

2.1. “Kelâm” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : kelâm-ı pür-nikât, tatvîl-i kelâm, kelimât-ı fesâhat-simât, mantık-ı şîrîn-kelâm, kelâm-ı mu‘ciz-nizâm, ruhsat-ı takrîr-i kelâm, kelâm-ı cân-fezâ, kelâm-ı sükkerîn, rengîn kelâm, kelâmullah-ı nâtik, acı kelâm, kelâm dürrü, kelâm-ı mu‘ciz, şehd-i kelâm, kelâm-ı edîb, kelâm-ı rûhânî, peyrev-i şem‘-i kelâm-ı Enverî, mülk-i kelâm, lutf-ı kelâm, lutf-ı kelâm-ı zîbâ, feth-i kelâm, mîr-i kelâm, emîr-i kelâm, husrev-i şîrîn-kelâm, sûz-ı kelâm, şîrîn-kelâm, kelâm sükkeri, kelâm-ı nazm, kelâm-ı ‘aşk.

2.2. “Söz” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : tatlu söz, söz bahrı, mu‘ciz nizâm söz, söz kadri, ‘âşıkâne söz, rengîn söz, hoş-âyende söz, söz güheri, muhayyel söz, söz çerâğı, söz bâğı, söz cevâhiri, hâlet-i söz.

2.3. “Suhan” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : yâr-ı suhan-dân, suhan-gûy u suhan-dân gonca, suhan-güzâr, şîrîn suhan, va‘dî-i suhan, şâh-ı suhan-dân, suhan-sûz, suhan-ver, suhan milketi, erbâb-ı suhan, cevâhir-i suhan, suhan bezmi, bâzil-i feyz-i suhan, sâhir-i suhan-perdâz, ehl-i suhan, suhan şehbâzı, husrev-i şîrîn-suhan, mülk-i suhan, suhan meydânı, sâhib-suhan, halâvet-i suhan, suhan-ı cân-güdâz, merd-i suhan-ver, merd-i suhan-perdâz, suhan-ı ‘aşk, lutf-ı suhan, bahr-ı suhan, dür-i suhan, tab‘-ı suhan-dân, kemâl-i suhan, ‘arz-ı suhan, cemâl-i suhan, ‘âlem suhan-dânı, suhan-serâ, suhan-ı nâzik, husrev-i mülk-i suhan, mihr-i suhan, suhan-gû, keyfiyyet-i nazm-ı suhan, suhan-menşûr.

2.4. “Zebân, Lisân” Kelimeleriyle Kurulmuş Terkipler : tîğ-i zebân, miftâh-ı zebân, husrev-i şîrîn-zebân, gevher-i şemşîr-i zebân, gevher-i tîğ-i zebân-ı hâl, şîrîn zebân, şâ‘ir-i şîrîn-zebân, tûtî-i şîrîn-zebân, tûtî-i hoş-senâ-yı zebân, zebân-ı hâme, zebân-ı belâgat, tayy-ı lisân, çevgân-ı lisân, lisân-ı gayb, lisân-ı fesâhat.

2.5. “Güftâr” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : nigâr-ı şekerîn-güftâr, hakâyık-ı güftâr, kuvvet-i güftâr, cevher-i güftâr, hüsn-i güftâr, güftâr-ı vasf, hoş-güftâr-ı ‘aşk, nev-güfte, şâ‘ir-i şîrîn-güftâr, ser-rişte-i belâgat-ı güftâr, la‘l-i şeker-güftâr.

2.6. “Lafz” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : tîşe-i lafz, elfâz-ı revân-bahş, elfâz-ı zevk-i rûhânî, elfâz-ı âşinâ, elfâz-ı dürer-bâr, mervârid-i elfâz, cevâhir-i lafz-ı lisân, lâf-ı nazm.

2.7. “Nutm, Nükte” Kelimeleriyle Kurulmuş Terkipler : nutk-ı âbdâr, nikât-ı hakikat, hakikat nüktesi, nutk-ı Mesîh, nutk-ı Mesîhâ, güher-i nutk, nâtık-ı zikr, nükte-dân-ı nazm, kelimât-ı pür-nikât, kelâmullah-ı nâtık.

3.Şâ‘ir ve Şâ‘ir Anlamında Kullanılan Kelimelerle Kurulan Terkipler

3.1. “Şâ‘ir” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : şâ‘ir-i şîrîn-güftâr, ‘ayân-ı şu‘arâ, şâ‘ir-i nâm-dâr, şâ‘ir-i hoş-edâ, şu‘arâ-yı İslâm, şâ‘ir-i sihr-âferîn, şâ‘irân-ı evvelîn ü âhirîn, çeşm-i çerâğ-ı şu‘arâ, şâ‘ir-i şîrîn-zebân, ‘irk-ı şâ‘ir, şu‘arâ saltanatı, şî‘r-i şâ‘ir, şu‘arâ zümresi, şâ‘ir-i Rûm.

3.2. “Nâzım” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : nâzım-ı dakîk-hayâl, sâhib-kırân-ı nazm, ehl-i nazm, erbâb-ı nazm, sâhir-i nazm, Yûsûf-ı nazm, Firdevsî-i nazm, nükte-dân-ı nazm, nazm pehlevânı, pâdişâh-ı nazm.

3.3. “Kalem, Hâme, Kilk” Kelimeleriyle Kurulmuş Terkipler : ehl-i kalem, füsûn-ger-i kalem, kalem-dân, ince kalem, kalem-kâr, merdüm-i sâhib-hüner kalem, Sikender-siyer kalem, nâm-ver kalem, şeker saçan kalem, zebân-ı hâme, hâme-i müşkîn, mizâb-ı hâme-i letâfet âyât, ney-i hâme, hâme-i Mânîsitân, küme-y-i hâme, kilk-i Hızır, reşha-i kilk, kilk-i hüsn-i tevîk.

3.4. “Bülbül” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : bülbül-i gûyâ, bülbül-i bâğ-ı cihân, bülbül-i bâğ-ı belâgat, ‘andelib-i dil, murg-ı hoş-elhân, bülbülân-ı gülsitân-ı dehr, bülbül-i gülşen, bülbül-i hoş-nağme.

3.5. “Tûtî” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : tûtî-i şeker-zebân, tûtî-i şîrîn-suhan, tûtî-i hoş-serâ-yı zebân, tûtî-i kand-i melâhat, tûtî-i şeker-hâ, tûtî-i gûyâ, tûtî-i şîrîn-makâl, tûtî-i gûyâ-yı şeker-bâr, tûtî-i mazmûn, tûtî-i nazm.

3.6. “Suhan” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : ehl-i suhan, suhan şebbâzı, sâhib-suhan, merd-i suhan-ver, merd-i suhan-perdâz, husrev-i şîrîn-

suhan, tab‘-ı suhan-dân, suhan-güzâr, şâh-ı suhan-dân, suhan-ver, sâhir-i suhan-perdâz, suhan-gûy u suhan-dân.

3.7. “Diğer” Kelimelerle Kurulmuş Terkipler : mîr-i kelâm, emîr-i kelâm, husrev-i şîrîn-kelâm, nâtık-ı zıkr, ehl-i sanâyi‘, san‘at pehlevânı, erkân-ı bülegâ, gürûh-ı bülegâ, erbâb-ı dîvân, sâhib-dîvân, gazel-hân.

4.İstiareye Dayalı Kelime ve Terkipler

Yukarıdaki terkiplerin en az bir ögesini (tamlayan ya da tamlanan ögesini) “şiir, söz veya şair”le ilgili anlam alanlarından bir kelime oluşturmuştur. Yani bu tamlamalarda hem şiir, söz ve şair anlamında bir kelime, hem de bunların ilişkilendirildikleri ya da benzetildikleri kavram ve nesnelere yer almıştır. Kimi terkiplerde ise “şiir, söz veya şair”le ilgili anlam alanlarından herhangi bir kelime kullanılmadığı görülmektedir. Bunlar, bir bakıma benzetilen ögesi eksik benzetmeler (kapalı istiare) niteliğinde kelime veya kelime gruplarıdır. Bu tür tamlamalar aşağıda dört grup hâlinde verilmiştir:

4.1. “La‘l, Dür, Güher...” Kelimeleriyle Kurulmuş Terkipler : dür-i yek dâne, kand-i mükerrer, lü‘lü-i şeh-vâr, gevher-i hâs, gevher-i pâk, cevher kânı, kân-ı dil, silk-i cevâhir, mahzen-i dil, gevher-i nâ-yâb, dür-i şeh-vâr, la‘l ü gevher-sâz, genc-i defîn, dür-i semîn, la‘l-i kân, dür-i ‘Aden, gevher-i yek dâne, dür-i meknûn, la‘l-i şeker-nâb, bâde-i la‘l.

4.2. “Nahl, Gül, Gülşen...” Kelimeleriyle Kurulmuş Terkipler : nihâl-i tâze, tab‘-ı nihâl, mevsim-i gül, tâze meyve, nahl-i gül, gonca-i gülzâr-ı cinânî, gonca-i zanbak, gonca-i gül, gül-i sad-berg, sünbül-i zîbâ, gül budağı, tâze gül, nahl-i meyve-dâr, şükûfe, şecer, gül, gül-deste, gonca, gazâl, bâğ.

4.3. “Âb-ı Hayât” Kelimesiyle Kurulmuş Terkipler : âb-ı revân, kevser ü mâ‘-ı ma‘în, âb-ı kevser, âb-ı zülâl, şarâb-ı nâb, şarâb-ı iltifat, âb-ı hayât, âb-ı hayvân.

4.4. “Üslûp ve Hayâllerle” İlgili Kelime ve Terkipler : hayâlât-ı garîb, hayâl-güster, nevâ-sâz, âteş-bâr, fikr-i bîkr, rengîn edâ, nâzik ter, hoş-elhân, hoş-âyende, rengîn fesâne, ebkâr-ı efkâr, evsâf-ı bedî‘, bîkr-i fikr, hayâl-i hâs, rengîn hayâl, gıdâ-yı rûh, hüsn-i edâ, vâsıf-ı hüsn, edâ-yı hûb, nev edâ, şîrîn edâ, hoş edâ, mahbûbü‘l-kulûb, tasvîr-i hüsn, kıssa-i dîrâz, bahr-ı melâhat, şemşîr-i âteş-bâr, encüm-i şehlâ, bahr-ı melâhat mevci, evsâf-ı la‘l-i yâr, dest-i du‘â, ilhâm-ı Rabbânî, dest-i Kudret, âyet-i Yezdân, tab‘-ı mevzûn, kebk-i hırâm, pâk meşreb,

mahzen-i dil, bir güzel mahbûb, vasf-ı dildâr, vasf-ı zülf, dilâver, efsâne, sihr, sâhir, hümâ, ‘arz-ı hâl...

Sonuç

Görüldüğü gibi 16.yüzyıl divan şairleri, divanlarında “şiiir, söz ve şair”le ilgili olarak pek çok terkibe yer vermişlerdir. Bu terkiplerde genellikle hem şiiir, söz ve şairi temsil eden kelimeler; hem de bunlarla bağlantı kurulan kelimeler yer almıştır. Terkiplerin daha az bir kısmında ise şiiir, söz ve şairi temsil eden bir kelimenin bulunmadığı görülmektedir.

Yukarıda iki ana başlık altında verilen terkipler, divan şairlerinin şiiire dair duygu ve düşüncelerinin bir tür özeti olarak kabul edilebilirler. Çünkü söz konusu terkipler, divan şairlerinin teşhis, teşbih, istiâre, tenasüp, telmih ve bağdaştırma aracılığıyla, “şiiir, söz ve şair” gibi poetik kavramlarla ilişkilendirdikleri soyut ya da somut kelimeler ve kavramlar üzerine kurulmuşlardır. Bu itibarla divan şairlerinin şiiir dünyaları hakkında yapılacak çalışmalarda, hem araştırma öncesinde bir ön hazırlık ve ön bilgi edinme açısından, hem de araştırma esnasında araştırmacıya kılavuzluk işlevi görmeleri açısından yararlı olacaklardır.